

Карыева А.К.

КЫРГЫЗ АГАРТУУСУНУН ТАРИХЫНДАГЫ АЯЛДАРДЫН ПРОБЛЕМАСЫ

Карыева А.К.

ПРОБЛЕМА ЖЕНЦИН В ИСТОРИИ ПРОСВЕТИТЕЛЬСТВА КЫРГЫЗОВ

А.К. Karyeva

PROBLEM OF WOMEN IN THE HISTORY OF KYRGYZ ENLIGHTENMENT

УДК: 930.85

Макалада кыргыз агартуусунун калыптанышындагы аялдардын проблемасы каралды. Үй-бүлөдөгү тарбия берүүнүн маңызына токтолуу менен, аялдардын балдарды тарбиялоодогу орду аныкталды.

Негизги сөздөр: кыргыз, аял, тарбия, билим берүү, агартуучулук, маданият.

В статье рассматривается проблема женщин в кыргызской просветительстве. Был определен вклад женщин в воспитании детей, анализируя сущность воспитания в семье.

Ключевые слова: кыргыз, женщина, воспитание, образование, просветительства, культура.

The article deals with the problem of women in the Kyrgyz enlightenment. It was determined the contribution of women in the upbringing of children by analyzing the essence of upbringing in the family.

Key words: Kyrgyz, woman, upbringing, education, Enlightenment, culture.

Коомдогу, саясаттагы аялдардын ордун аныктоо менен проблемаларын чечүү маселеси дүйнө элдеринин агартуучулары тарабынан көтөрүлүп келген. Агартуучулуктун орчундуу проблемаларынын бири кыздарга билим берүү. XIX кылым – XX кылымдын башындагы Кыргызстанда коомдук-саясий жана социалдык-экономикалык абал ар кырдуу болуп, алгач Кокон хандыгынын, кийин падышачылык Россиянын үстөмдүгү өкүм сүргөн. Патриархалдык уруулук мамилелер күч алып тураган XIX кылымда кыргыз кыздарын билим алуусуна дээрлик көңүл бурулган эмес. XX кылымдын башынан баштап кыздар үчүн атайын окуу жайлар, класстар ачыла баштаган. 1903-жылы Пишпек уездинде мектептерде билим алган окуучулардын 93 кыздар болушкан. Жети-Сууда биринчи кыздардын орус-тузем мектеби 1911-жылы Пишпекте, Пржевальскиде ачылган.[4] Жадидизмдин негиздөөчүсү, белгилүү мусулман агартуучусу Исмаил Гаспринский аялдардын жашоо-турмуштагы ордун аныктоо менен “аялдар канчалык билимдүү, тарбиялуу болсо, ошончолук пайдалуу (коомго – А.К.) кыз, эже, аял жана эне”[3] боло алаарын белгилеп, XIX кылымдын экинчи жарымында мусулман аялдарга билим берүү демилгесин көтөрүп чыккан. 1903-жылы агартуучунун “Аялдар” деген эмгеги жарыкка чыгып, анда улуттун ийгилиги түздөн-түз аялдардын билимдүүлүгүнүн денгээлине жараша болот деген.[3]

1911-жылы Түркстан генерал-губернаторунун буйругу менен Пржевальскиде кыздардын прогимна-

зиясы (толук эмес, 4-6 курс) ачылган. Гимназияда 1916-жылы 94 кыз окуган. 1916-жылы сегиз класстан турган кыздардын гимназиясы Пишпекте ачылып, анда 191 кыз окуган, алардын 11 кыргыз кыздар болгон [2.112-114].

“Аялдардын укугун кеңейтүү – бул социалдык өнүгүүнүн эң негизги булагы”[11.174] – деп, француз окумуштуусу Шарль Фурье айткандай агартуу кыймылынын эң негизги көйгөйлөрүнүн бири аялдардын коомдогу татыктуу орду, тең укуктуулугу болгон [6.229]. Мусулман аялдардын социалдык-укуктук маселелери XIX кылымдын 80-жылдарынан баштап көтөрүлө баштаган. Чыгыштын башка мусулман калктарына караганда башынан эле кыргыз аялдарындай эч ким эркиндикке ээ болбосо керек. Кыргыз аялдарынын эркиндигине орус саякатчысы Е.Марков төмөндөгүдөй баа берген: “У редких цивилизованных народов женщина пользуется такими огромным значением и уважением, какими пользуется среди киргизов их жены и матери. ... В общественных и семейных делах им принадлежит решающий и во всяком случае, очень важный голос...”[8.153-154] Аялдардын үй-бүлөдө алган ордунун улуулугу турасында элибизде “Кыздын кырк чачы улуу”, “Эне – мазар, эненин тилинин албаган - азар” сыяктуу макал-лактаптары, учул сөздөрү көп кездешет. Бирок ошого карабастан кыргыз аялдарынын укуктарынын тепселениши кыргыз агартуучуларынын негизги темаларынан болгон. Патриархалдык уруулук коомдук түзүлүштө кыздардын укуктары чектелүү боюнча калган. Алсак, кыздар эркек балдары менен тең ата-энесинин мүлкүнө мураскор боло алышкан эмес, тескерисинче алар үй-бүлөнүн кирешелүү булагы да болгон.[1.262] Айрыкча агартуучу акындар белгилешкендей кыргыз кыздарынын укуктары Кокон хандыгынын мезгилинде одоно бузулган. Тоголок Молдо “...*Кимде сулуу кыз болсо; Желдети келип колтуктап; Кулак угуп, көз көрсө, Алып кетет зордуктап*” [10.215], – деп жазгандай. Жергиликтүү феодалдар кыз-келиндерди ата-энеси жана туугандарынын кийлигишүүсүз эле сатышкан, же болбосо ата-энеси төлөй албай калган бересенин ордуна алышкан учурлар да кездешкен. Ошондой абалга туш болгон карындашынын тагдыры жөнүндөгү ачуу чындык Нурмолдонун “Карындаштан айрылып” [9.220] чыгармасында берилген.

Белгилүү англиялык ойчул Дж.Локк агартуучулукту жайылтуу процессинде окугандан, жазгандан да тарбия берүүнүн маанисин жогору койгон.[5.]

Агартуучулуктун негизин түзгөн тарбия берүү, билим берүү, адамдардын көз карашынын, кулк-мүнөзүнүн калыптанышы сыяктуу маселелер коомдогу үй-бүлө институтунун негизги милдеттеринин, функцияларынын бири. Көтөрүлгөн проблема илимий изилдөөлөрдө, адабияттарда дүйнө окумуштуулары тарабынан аныкталган. Кыргыз элинин көп кылымдык тарыхында жаш муундарды тарбиялоонун бай тажрыйбасы элдик каада-салтта, үрп-адатта сакталып муундан-муунга өткөрүлүп келген.

Баланын жүрүм-турумунун, көз арашынын калыптанышында үй-бүлөдөгү, коомдогу баалуулуктардын тийгизген таасири чоң [7.15]. Кыргыз элиндеги, үй-бүлөсүндөгү таалим-тарбия берүүнүн негизин адептүү, маданияттуу кылып чоңойтуу, татыктуу билим берүү, турмуштук көз караштарынын туура калыптанышына көңүл бөлүү сыктуу элементтер түзгөн. Башкача айтканда кыргыз үй-бүлөсүндө баланын дени сак болушуна көңүл буруу менен салттуулуктун негизинде, туура таалим-тарбия берүүгө өзгөчө көңүл бөлүнгөн. Үй-бүлөдө калыптанган кыргыздардын этнопедагогикасында тарбия адептүүлүктү, акылдуулукту, ден-соолукту сактоону, кооздукту баалоо менен жаратылыш, эне тил, эмгек, каада-салт, өнөр, ишенимди үйрөтөт.

Агартуунун калыптанып, өнүгүшүндө аялдардын үй-бүлөдөн, коомдон алган орду менен катар таалим-тарбия берүүдөгү милдеттери, функцияларынын, агартуучулук, тарбиялык ишмердиктерин көмүскө калтырууга болбойт. “Уядан эмнени көрсөң, учканда ошону аласың” дегендей, баланын үй-бүлөдө калыптанып, коомдон туруктуу орун алып, илимдүү, билимдүү болушуна кам көргөн аялзатынын агартуучулугу табигый көрүнүш.

Патриархалдык уруулук коомдук түзүлүштө жашаган кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды тарбиялоодо, балдарга таалим-тарбия берүүдө эненин, аялдардын орду чоң болгон. Ошондуктан калк арасында «Аял үйдүн куту» сыяктуу накыл, насаат кептер кеңири жолугат. Элибизде аялзаты адам баласынын турмушундагы туткасы, мээрман, мээнеткеч тарбиячысы, үйдүн куту катары бааланып, сый-урматка татып келишкен. Айрыкча аялдардын балдарды багып өстүрүп, турмуштун ысык муздагына туруштук бере тургандай чыдамдуулукка, сабырдуулукка, эмгекчилдикке тарбиялоо менен катар, аларга нускоочу катары кам көрүп келишкендиги тарыхтын өткөн барактарында, элдин руханий жан-дүйнөсүндө зор сыймык менен сакталып, бааланып келген. «Энесин көрүп кызын ал» дегендей кыздардын өсүп, жетилүүсүндө, калыптануусундагы эненин тарбиялоочулук, нускоочулук сапаттарына өзгөчө көңүл бөлүнгөн. Эзелер кыздарына жакшы тарбия берүүгө аракет кылышып, кичине кезинен эле үй-тиричилигине байланыштуу жумуштарды үйрөтүшүп, кыз баланын келечегине кам көрүшкөн.

Эне тарбиясы жеке эле үлгүлүү жүрүм-турум, эмгекке тарбиялоо менен чектелген эмес. Эзелер кыргыз үй-бүлөсүндөгү тарбия берүүнүн куралдары

катары кызмат кылган «Манас» баштаган элдик эпосторду, жомокторду, макал-ылакаптарды пайдалануу менен балдарынын көз караштарын, шык жөндөмдөрүн, кулк-мүнөздөрүн калыптандырууда, руханий жан-дүйнөсүнүн тереңдешине, байышына салым кошкон. Элибиздин белгилүү инсандарынын эскерүүлөрүнөн энелеринен уккан жомоктору, аңыз кептери, акыл-наасаттарынын алардын жашоо-турумушунун өзгөрүшүнө, руханий азык алуусуна тийгизген таасири жөнүндө көп эле жолуктурабыз. Мисалы, кыргыз элинин белгилүү акыны, өз доорунун агартуучу ишмери болгон Токтогул Сатылганов инсандык калыптануусунда энеси Бурманын элдик оозеки чыгармаларды мыкты билип, акынга кичине кезинен ар кандай жомокторду айтып берип, руханий дүйнөсүнүн байышына, талантынын өсүшүнө таасир эткендиги туурасында эскерет.

Кыргызстандагы агартуучулук процесстин өсүп-өнүгүшүндө аялдар дайыма активдүүлүгүн көрсөтүп келишкен. Бирок, патриархалдык-уруучулук түзүлүштөгү кыргыздардын тарыхында аялдардын коомдогу орду эки жактуу болгон. Бир жагынан кыргыз энелерине, кыздарына сый-урмат көрсөтүлсө, экинчи жагынан алардын билим алуусуна жетиштүү денгээлде камкордук көрүлбөгөн, өз тагдырына байланышкан чечимдерди кабыл алууда толук укукка ээ болушкан эмес. Ошондуктан аялдар проблемасына башка дүйнө элдеринин агартуучуларындай эле кыргыз агартуучулары да кайрылышкан.

Адабияттар:

1. Абрамзон С. М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Ф.: Кыргызстан, 1990.
2. Айтмамбетов Д. Дореволюционные школы в Киргизии. – Ф.: Изд.-во АН Кирг.ССР, 1961.
3. Галлямов Д.Ф. Историческая проблема развития женского образования в трудах тюрко-мусульманских просветителей второй половины XIX-начала XX века. [электронный ресурс]: http://ipporao.ru/index.php?option=com_content&view=section&id=8&Itemid=12
4. Данияров С.С. Становления киргизской советской культуры (1917-1924 гг.) – Ф.: Илим, 1983.
5. Джон Докк. Мысль о воспитании. /Локк Дж. Сочинения в трех томах. Т.3. – М.: «Мысль», 1988.
6. История общественно-культурного реформаторства на Кавказе и в Центральной Азии (XIX – начало XX века) / Отв. ред. Д.Алимова, И.Багирова. – Самарканд: МИЦАИ, 2012.
7. Ковалев С.В. Психология современной семьи. – М., Просвещение, 1988.
8. Макаров Е. Россия в Средней Азии: Очерки путешествия по Закавказью, Туркмении, Бухаре, Самаркандской, Ташкентской и Ферганской областям, Каспийскому морю и Волге. Т.2. СПб: Тип. М.М.Стасюлевича 1901.
9. Нурмолдо. Чыгармалар. – Б.: «Сүрөт-Басма-Салону» ЖЧК, 2003.
10. Тоголок Молдо. Чыгармаларынын эки томдук жыйнагы. 2 т. – Ф: Кыргызмамбас, 1970.
11. Фурье Ш. Теория четырех движений и всеобщих судеб. – М., 1938.

Рецензент: д.и.н. Батырбаева Ш.Б.